

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZT- ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
INTERDISZCIPLINÁRIS DOKTORI ISKOLA
POLITIKATUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

**A távol–keleti orosz–japán geostratégiai játszma és az
1904–1905-ös orosz–japán háború nemzetközi
összefüggései**

– Két állam, két modell

dr. Várnai Gergely

Doktori értekezés tézisei

Témavezetők:

Dr. habil. Bebesi György, PhD, egyetemi docens

Dr. habil. Glied Viktor Imre, PhD, egyetemi docens

Pécs, 2022

Tartalomjegyzék

A témaválasztás indoklása.....	4
Hipotézisek, kutatómódszertan és a dolgozat felépítése.....	5
Konklúzió.....	13
Felhasznált irodalom rövid kivonata.....	17
A disszertáció témakörében megjelent publikációk, előadások	19

I. A témaválasztás indoklása

Hszi Csin-ping kínai államelnök és pártfőtitkár 2013-ban meghirdette a kínai állam „Selyemút Gazdasági Övezet és 21. századi Tengeri Selyemút” nevű projektjét, amelynek célja az eurázsiai kontinens szállítási infrastruktúrájának, kereskedelmi és befektetési lehetőségeinek modernizálása, illetve kiépítése. A nyugati sajtóban sokszor csak „Belt and Road Initiative” (BRI – Övezet és Út kezdeményezés) néven említett kínai kezdeményezés Eurázsia gazdasági centrumainak gyorsforgalmi vasúttal történő összekötésével alapvetően gazdasági és kulturális célokat szolgálna. Lehetővé tenné a kínai gazdaság kapacitásainak minél hatékonyabb kihasználását, növekvő pályán tartva ezzel a kínai gazdaságot és a kínai lakosságnak az ehhez szorosan kötődő életszínvonalát, amely a kínai kommunista párt legitimációjának legerősebb alapja. A kínai gazdaság stabilitását és növekedését biztosítani kívánó projekt céljai tekintetében ugyanakkor a nyugati elemzők egy része további, elérni kívánt kínai célkitűzéseket is látni vél. Véleményük szerint Kína geopolitikai célja a nyugati világ, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok hegemoniájának megtörése, amelyet kellő haditengerészeti kapacitás hiányában ezen projekt keretein belül kíván megvalósítani, pénzügyi erejének, ipari és tudományos kapacitásainak felhasználásával küzdve le azokat a földrajzi korlátokat, amelyek az ehhez hasonló korábbi nagyhatalmi tervek megvalósulásának útját állták.

Az eurázsiai térség keleti és nyugati részének egy transzkontinentális vasútvonal révén történő összekapcsolása már több mint egy évszázaddal korábban megvalósult a cári Oroszország területén keresztülfutó Transzszibériai Vasút megépítésével. Az orosz kormány hivatalos álláspontja szerint a vasútnak az Európától a Csendes-óceánig húzódó birodalom európai részét kellett volna összekötnie a távol-keleti peremterületekkel, elősegítve a térség gazdasági erőforrásainak kihasználását, javítva az európai és az ázsiai országok közötti szárazföldi szállítás feltételeit, elősegítve ezzel az orosz gazdasági érdekek képviselőjét Kelet-Ázsiában. A vasútvonal megépítésének egyéb lehetséges következményei ugyanúgy megosztották a 19–20. század fordulójának közvéleményét, miként az BRI létrehozása a jelenkorét. A Transzszibériai Vasút megépítésének valódi célját az angolszász országok, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok, továbbá a gyorsan modernizálódó Japán abban látta, hogy azzal – a tengeri erejét tekintve gyenge, de szárazföldi erejét tekintve igen tekintélyes katonai potenciállal rendelkező – Oroszország nagyhatalmi pozícióját kívánja megerősíteni a kelet-ázsiai térségben. A Transzszibériai Vasút megépülése így a cári Oroszország és a feltörekvő Japán kapcsolatainak mélypontra kerüléséhez és az 1904–1905-ös orosz–japán

háború kitöréséhez vezetett, amelynek végkimenetele jelentős hatást gyakorolt a kor nagyhatalmainak későbbi külpolitikai lépéseire.

Az orosz–japán szembenállás okai az 1850-es években lezajló események következményei voltak, amelyek időben egymással párhuzamosan mentek végbe az eurázsiai kontinens keleti és nyugati térségeiben. 1853-ban Japán partjainál megjelentek az Amerikai Egyesült Államok hadihajói és kikötői megnyitására kényszerítették a szigetország vezetőit, Európában pedig Nagy-Britannia és Franciaország küldött hadihajókat Oroszország fekete-tengeri partvidékéhez, kirobbantva ezzel a krími háborút, amely 1856-ban a cári birodalom vereségével ért véget. Japán és Oroszország ugyanazzal a kihívással szembesült: a két ország gazdasági és technológiai fejlettsége olyan mértékben maradt el a nyugati országok szintjétől, amely lehetlenné tette saját határaik megvédését és Oroszországot addig elért európai befolyásának részbeni feladására, Japánt pedig gazdasági és jogi szempontból „egyenlőtlen” szerződések aláírására kényszerítette, feladva ezzel az ország szuverenitásának egy részét.

A két ország vezetése eltérő mértékben, de legitimációs válságba került, hiszen az állam vezetőinek legfontosabb feladata az ország nemzetbiztonságának garantálása és ezen a területen mind az orosz cár, mind a japán sógun vereséget szenvedett. A két ország vezetése kénytelen volt belátni, hogy államaik jövője és határaik védelmének biztosítása a 19. század második felében uralkodó nemzetközi gazdasági és politikai világrendben nem lehetséges radikális politikai, gazdasági és társadalmi reformok bevezetése nélkül. Az 1860-as évektől kibontakozó második ipari forradalom időszakában gazdasági reformok nem voltak bevezethetők a társadalom mobilizációját biztosító politikai jogok elismerése és az állam társadalomirányító szerepének megnövelése nélkül. A modern gazdaság megkövetelte a nehézipar és a mezőgazdaság átalakítását, az infrastruktúra, a közlekedés, a szállítás és a hírközlés fejlesztését, amelynek végrehajtása, illetve működtetése nem volt lehetséges megfelelően képzett munkaerő megteremtése nélkül. A gazdaság liberalizálása, modern gyáripár és mezőgazdaság megteremtése csak a közigazgatás hatáskörének és személyi állományának növelésével volt elérhető, amely újabb terhet rótt az állam vezetőire. Újabb kérdéseket vetett fel, hogy a társadalom szélesebb tömegei számára milyen mértékű politikai jogok biztosíthatók, illetve miként lehet a politikai jogokkal felruházott tömegeket bevonni a közéletbe, a társadalmi rend veszélyeztetése nélkül.

A cári Oroszország és a Japán Császárság földrajzi adottságaik, politikai rendszerük és hagyományaik, gazdasági és társadalmi berendezkedésük különbözőségéből fakadóan sok szempontból eltérő megoldásokat alkalmaztak a fenti célok elérésre. A nagyhatalmi politika

legjelentősebb képviselői, az „európai koncert” nagyhatalmai, illetve az Amerikai Egyesült Államok vezetői figyelemmel kísérték a két országban lezajló változásokat, azok valós eredményeit azonban nehezen tudták megbecsülni. Oroszországban az 1860–1870-es években még nem látszódtak egyértelműen a változás jelei, az ország gazdasági és katonai fejlődése azonban az 1890-es években hirtelen felgyorsult és a megtermelt ipari és gazdasági termékek mennyiségét, illetve a hadsereg létszámát tekintve a cári birodalom egyértelműen a nagyhatalmi státusz birtokosának volt tekinthető. Oroszország dinamikus fejlődését csak kiemelte Közép-, de főképpen Kelet-Ázsiában és a Csendes-óceán partvidékén megnőtt befolyása, amely során a cári birodalom olyan hídfőálláshoz jutott a Sárga-tenger partján, amelyet vasútvonal kötött össze Oroszország európai területeivel.

A cári birodalomban rejlő hatalmi potenciál veszélyére figyelmeztetett az ugyanebben a korszakban kialakuló új tudományág, a geopolitika, amelynek brit és amerikai képviselői felhívták a figyelmet arra a tényre, hogy a modern szállítási technológiák alkalmazásával Oroszország sikeresen kihasználhatja előnyös elhelyezkedését az eurázsiai kontinensen, amelyben a tengeri haderővel rendelkező vetélytársai aligha akadályozhatják meg. Oroszország nagyhatalmi potenciálja ennek a meglátásnak köszönhetően csak tovább nőtt a nemzetközi politikai közvélemény szemében.

A jóval szerényebb földrajzi kiterjedéssel és népességgel rendelkező Japán megítélése kevésbé volt optimista. A szigetországban végbemenő politikai és gazdasági változásokat senki sem kérdőjelezte meg, de mivel Japán gazdasági teljesítménye és katonai ereje sokáig nem volt a nagyhatalmakéhoz mérhető, a szigetországot a 20. század elejéig nem tartották a nemzetközi közösség meghatározó tagjának. Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok álláspontja ugyan árnyaltabb volt ebben a kérdésben és mindkettő jelentős szerepet szánt Japánnak az oroszok további kelet-ázsiai térnyerésének megakadályozásában, számukra is váratlan volt azonban egyrészt a Japán Császárság azon döntése, amellyel fegyveres konfliktust kezdeményezett a két kontinensre kiterjedő Oroszországgal, másrészt a döntést követő katonai győzelmek sorozata, amelyekkel legyőzték a világ legnagyobb kiterjedésű és legnagyobb számú haderővel rendelkező nagyhatalmát.

II. Hipotézisek, kutatómódszertan és a dolgozat felépítése

Dolgozatomban az alábbi hipotéziseket kívánom alátámasztani:

1. Oroszország valós katonai potenciáljának és érdekérvényesítési lehetőségeinek bemutatására a korabeli geopolitikai megközelítés nem volt alkalmas.
2. A cári Oroszország nem rendelkezett megfelelő gazdasági kapacitásokkal kelet-szibériai pozícióinak kiépítésére, ezért ezen területek ellátását kizárólag az Európából érkező emberi és anyagi utánpótlás tette lehetővé.
3. A Transzszibériai Vasút megépítésével az orosz vezetés a cári Oroszország belső kohézióját kívánta megerősíteni, a japán és angolszász stratégiák azonban mindezt fenyegetésként érzékelték.
4. A japán kormány a Meidzsi-restauráció időszakában világos stratégiai célokat tűzött ki maga elé és ezek megvalósítása érdekében került sor a gazdaság, a fegyveres erők, az oktatás, a politikai és társadalmi rend megváltoztatását célzó intézkedésekre. Ennek során nagymértékben támaszkodott a fejlettebb európai országok tapasztalataira és kész volt azokat rugalmasan felhasználni céljai elérése érdekében.
5. Japánnal ellentétben Oroszországban a politikai, gazdasági, társadalmi reformok megkésettége, illetve elmaradása nem készítette fel a cári Oroszországot az 1904–1905-ös orosz–japán háború megívására.
6. Oroszország katonai veresége az európai nagyhatalmak közötti konfliktusok esélyének kialakulását növelte, mert a cári birodalom figyelme ismét az európai ügyek felé fordult, felerősítve a fennálló érdekellentéteket.

Dolgozatomban a fenti hipotéziseket az alábbi módon kívánom igazolni.

A dolgozat bevezetőjét követő *második fejezetében* kerül sor a 19. század azon nemzetközi kapcsolatait meghatározó elvek bemutatására, amelyek a nagyhatalmak egymás közötti viszonyainak alakítását meghatározták, különös tekintettel a konfliktusokat lezáró béketárgyalások menetére és céljaira. Szintén ez a fejezet tartalmazza a korszak geopolitikai gondolkodásának bemutatását. Ebben röviden vázolom a tudományág kialakulásának gyökereit, majd elsődlegesen primer források felhasználásával sorra veszem a legjelentősebb angolszász geopolitikusok munkásságát, amellyel hozzájárultak a nemzetközi kapcsolatok

dinamikájának újraértelmezéséhez, illetve a cári Oroszország külpolitikai törekvéseinek értékeléséhez. Törekedve a geopolitikai gondolkodók minél sokrétűbb bemutatására, ebben a fejezetben kap helyet a tudomány orosz művelőinek munkássága is, különös tekintettel azon szerzőkre, akik Oroszország keleti irányú terjeszkedésének, illetve Ázsiához fűződő kapcsolatainak elméleti megalapozására törekedtek. Tekintettel arra, – ellentétben az angollal – a primer orosz források nem minden esetben álltak rendelkezésemre, ezeket az orosz források magyar nyelvű fordításaival pótoltam.

A *harmadik fejezetben* két részre tagolva Oroszország keleti irányú törekvéseit mutatom be oly módon, ahogy azt a külső szemlélők, a többi nagyhatalom érzékelték, elsősorban a magyar, angol és német nyelvű szekunder források felhasználásával. A keleti irányú orosz terjeszkedésnek minden esetben bemutattam annak az európai hatalmi politikához fűződő kapcsolatrendszerét, tekintettel arra, hogy a 19. századi nagyhatalmak nemzetközi kapcsolatainak színtere elsődlegesen az európai kontinens volt, ebből következően a cári Oroszország távol-keleti politikája is az Európában zajló nagyhatalmi viszonyrendszerrel együtt értelmezhető, különös tekintettel az 1890-es éveket megelőző időszakra. Ezért az első részben az orosz terjeszkedés okait és módját Szibériában, a Kínával és Japánnal történő kapcsolatfelvételt, illetve az ekkor még békés orosz–japán kapcsolatok kialakulását összegzem, majd a fejezet második részének elején bemutatom az európai nagyhatalmi politika azon változásait, amely eseményei fokozatosan arra ösztönzik a cári vezetést, hogy Európa helyett Ázsiában keresse az érvényesülés lehetőségét. Ennek lesz – látszólag – hasznos és nélkülözhetetlen eszköze a Transzszibériai Vasút, amely megépülése során Oroszország teret nyer először Észak-Mandzsúriában, majd rövid időre Koreában és Dél-Mandzsúriában, elérve a rég áhított orosz célkitűzést: szabad kijáratot a világtengerekre. A fejezet az 1903-tól konfrontatívvá váló orosz külpolitika, az orosz–japán háborúhoz vezető utolsó lépések bemutatásával zárul.

A *negyedik és ötödik fejezet* a két szembenálló fél, a cári Oroszország és Japán bemutatásával foglalkozik, amely során elsőként bemutattam az két országot 1850-es években ért nemzetbiztonsági kihívásokat, amelyeket az arra válaszként adott reformfolyamatok bemutatása követ. Mindkét ország esetében sor került egy olyan – Oroszország esetében az 1877–1878-as orosz–török háború, Japán esetében az 1877. évi szamurájlázadás – eseményre, amely az addigi reformok átgondolására, illetve azok továbbvitelének módosítására készítette a politikai vezetőket. Ezen módosítások eredményeként jött létre a 20. század elejére az a két

eltérő politikai és gazdasági struktúrával rendelkező entitás, amely összecsapott az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban.

A *negyedik fejezet* a dolgozat leghosszabb része, amelyben a szekunder források mellett igyekeztem hangsúlyt fektetni a korabeli orosz politikai elit tagjai által írt primer források, visszaemlékezések, naplók felhasználására. Ebben a fejezetben kívánom bemutatni azokat a folyamatokat, amelyek a krími háború elvesztésétől a fél évszázaddal később kitört orosz–japán háború kitöréséig Oroszországot jellemezték. Az ország hasonló helyzetben volt, mint Japán: egy fenyegető külpolitikai helyzet arra kényszerítette az állam irányítóit, hogy reformok sorát vezessék be. A fejezet II. Sándor cár (1855–1881) reformjainak bemutatásával és elemzésével kezdődik, nem feledkezve meg arról a körülményről, hogy ezek a reformok a cári Oroszország politikai struktúráját nem érintik, súlyos örökséget hagyva ezzel a 19. század végén kormányzó orosz uralkodókra. Szintén itt vázolom röviden, miként születtek meg a külpolitikai döntések a cári udvarban, amely számára a keleti-ázsiai kapcsolatainak bővülése ellenére külpolitikai szempontból még az 1870–1880-as években is az Európában zajló események bizonyultak a legfontosabbnak. Ennek a korszaknak lesz bizonyos értelemben a töréspontja az 1877–1878-as orosz–török háború és az azt lezáró a berlini kongresszus, amely rámutatott az orosz reformfolyamatok hiányosságaira, liberálisabb politikai lépésekre sarkallva II. Sándor cárt, amelyeknek az orosz uralkodó tragikus halála vetett véget. Szintén ebben a fejezetben mutatom be röviden a III. Sándor uralkodását ellenző autokrata kormányzati tendenciákat, illetve azt a bel- és külpolitikai irányváltást, amely elsődlegesen a békés diplomáciai kapcsolatok megőrzésére koncentrált és a birodalom távoli területeinek biztosítására törekedett. Ez jellemezte III. Sándor cár (1881–1894) és pénzügyminisztere, a Transzszibériai Vasutat megépítő Szergej Vitte külpolitikai lépését. A fejezet második szakaszában mutatom be a cári Oroszországban a 19–20. század fordulóján elmélyülő gazdasági-politikai válságot, amelyet csak súlyosbított, hogy a Vitte-féle Ázsiába történő „békés behatolás” politikáját II. Miklós (1894–1917) cár fokozatosan felváltotta egy konfrontatívabb külpolitikai kurzussal. A fejezet utolsó része a Bezobrazov-körnek az orosz távol-keleti külpolitikára végzetes hatást gyakorló tevékenységével zárul.

Az *ötödik fejezet* két fő részre oszlik. Az első a „nyugati” nagyhatalmak, azon belül pedig elsődlegesen Oroszország térségbeli megjelenésének japán szempontú ábrázolásával kezdődik a magyar, angol és német nyelvű szekunder források felhasználásával. Röviden felvázolom a Meidzsi-restauráció előtti Japán bel- és külpolitikai rendszerét, illetve azokat a nemzetbiztonsági kihívásokat (az ország védelmi képességeinek látványos kudarca, a gazdasági

szuverenitás elvesztése), amelyekre Japánnak az idegen hadihajók megjelenését követően válaszolnia kellett. Ezt követi annak a reformtevékenységnek az ábrázolása, amelynek célja a fentebb taglalt kihívásokra való válaszadás, az ország teljes átalakítása a korszak igényeinek megfelelően, összhangban Japán vezetőinek külpolitikai és stratégiai célkitűzéseivel, lehetőség szerint korabeli japán források angol nyelvű fordításainak felhasználásával. Ezeket a célkitűzéseket és a hozzájuk vezető lépések bemutatását követően az orosz–japán háború rövid eseménytörténete következik a fejezet második részében. (A dolgozat megírása során felmerült annak kérdése, hogy milyen mértékben foglalkozzak a háború katonai cselekményeivel. Tekintettel arra, hogy disszertációm célkitűzése nem egy katonai jellegű munka elkészítése volt, ezért a dolgozatban pusztán a háború legfontosabb mozzanatainak bemutatására szorítkoztam. Ugyanakkor figyelemmel arra, hogy a háború során kialakuló orosz belpolitikai helyzetre, illetve a japán diplomáciai lépések bemutatására, szükségesnek tartottam a hadi események bizonyos fokú ismertetését és ezért a konfliktus bemutatása is dolgozatom része lett. Döntésemet indokolta az is, hogy a cári birodalom lehetőségeinek geopolitikai bemutatását éppen a csatamezőkön történtek cáfolták meg, további okot szolgáltatva a háborús felek harci cselekményeinek ábrázolására.)

A *hatodik fejezetben* tárgyalom a hadviselő feleket a konfliktus során ért kihívásokat, amelyek Oroszországot a katonai veszteségek eredményeképpen államcsődhöz közeli helyzetbe, illetve kritikus belpolitikai válságba sodorja, miközben Japán szembesülve saját erőforrásainak korlátaival, angolszász segítséget kér a háború finanszírozásához, majd annak béketárgyalás útján történő befejezéséhez. Szintén itt mutatom be a Theodore Roosevelt elnök (1901–1908) által vezetett Amerikai Egyesült Államok geopolitikai érdekeit a konfliktus kitörésében, támogatásában és lezárásában. A fejezet utolsó része – amerikai, orosz, német diplomaták, államférfiak levelezéseit, naplóbejegyzéseit, visszaemlékezéseit felhasználva – az 1904–1905-ös orosz–japán háborút lezáró, Portsmouthban aláírt békeszerződés létrejöttének folyamatával foglalkozik, szemléltetve a 19. századot jellemző, leglátványosabban a nemzetközi konferenciákon alkalmazott diplomáciai módszereket, amelyeket az angolszász szakirodalom az „old diplomacy” eszköztárába sorolt.

A *hetedik fejezet* egyfajta kitekintésként az 1904–1905-ös orosz–japán háború globális hatásait mutatja be a teljesség igénye nélkül, elsősorban az első világháború kitörésére és annak lefolyására tekintettel, megemlítve ugyanakkor a háborúnak az ázsiai országok népeinek nemzeti öntudatra ébredését elősegítő jelentőségét is.

A disszertációban a történettudomány és a politikatudomány elemei egyaránt kombinálódnak. Ennek oka, hogy a téma kutatásának kezdetén elsődlegesen a történettudomány szempontjai érvényesültek és csak a későbbiekben szélesedett ki a kutatás fókusza geopolitikai és politikatudományi elemekkel, ebből kifolyólag a disszertáció interdiszciplináris jelleget kapott.

III. Konklúzió

A disszertációban megfogalmazott hipotézisekre a következő válaszokat adom.

1. A geopolitika tudománya képes volt bemutatni azokat a kereteket, illetve érdekeket, amelyek alapján földrajzi szempontból tekintve a cári Oroszország mozgásba lendült. A mackinder-i értelemben vett eurázsiai magterület központjában fekvő birodalom valóban megkísérelte elérni a peremterületeket és állandó hídfőállást kiépíteni a kelet-ázsiai partvidéken, majd azt vasúttal összekötve az ország központi régióival, katonai erőinek átcsoportosításával uralma alá vonni az észak-kelet-ázsiai térséget. Szintén helytállóan bizonyult Alfred Thayer Mahan geostratégiai megközelítése, amely kiemelte a kellő csapásmérő erővel rendelkező haditengerészeti potenciál kiépítésének szükségességét, jelezve ugyanakkor, hogy ennek sikeres bevetése nem remélhető a logisztikai támogatást biztosító haditengerészeti bázisok hálózatának kiépítése nélkül. Az angolszász geopolitikai megközelítés ugyanakkor adós maradt olyan lényeges tényezők bemutatásával, mint az adott ország gazdasági és katonai potenciáljának vizsgálata, így végeredményben a cári birodalom tartós terjeszkedését illetően nem volt képes helytálló előrejelzések kialakítására.
2. Oroszország a 19. század második felében nem rendelkezett azokkal a gazdasági erőforrásokkal, amelyek lehetővé tették volna a kelet-szibériai térség olyan fokú fejlesztését, hogy az gazdasága és népessége alapján biztos háttérrel lehessen a tengerparti területeknek. Ennek oka az orosz gazdaság tökeszegénységében, a népesség élelmiszerellátásáról gondoskodó agrárszektor alacsony termelékenységében és az iparnak az ország területéhez, illetve népességéhez mérten elégtelen fejlettségében volt keresendő. Fokozottan igaz volt ez az Urál-hegység és a Csendes-óceán között elterülő szibériai területekre, amelyek ellátása kezdetben az Oroszországgal ellenséges nagyhatalmak által uralt tengeri útvonalakon, illetve nehezen járható szárazföldi területeken keresztül valósult meg. A távol-keleti orosz jelenlét fenntartásához szükséges utánpótlás célba juttatására azonban megoldást kellett találni, amelyet végül a technológiai fejlődés hatására a vasútvonalak kibővítése és meghosszabbítása tett lehetővé.
3. Miként a „Selyemút Gazdasági Övezet és 21. századi Tengeri Selyemút” projekt kiépítése pontos céljának és hatásának megítélése megosztja korunk politikai és gazdasági elemzőit, a Szibériát átszelő és Szentpétervárt a kelet-ázsiai partvidékkel

összekötő vasútvonal létrehozása ugyancsak kétségeket ébresztett a 19. századi államférfiak és katonai vezetők körében az építkezés valódi céljai tekintetében. A III. Sándor döntése nyomán megépülő Transzszibériai Vasút elsődleges célja a terrorcselekményeket elkövető forradalmárok, lázongó nem-orosz nemzetiségek, szibériai szeparatista tendenciák által fenyegetett Oroszország belpolitikai stabilitásának visszanyerése és az orosz nemzetiség pozícióinak megerősítése volt. Ez a célkitűzés találkozott Vitte gazdaságélénkítő terveivel, amely érdekében a pénzügyminiszter személye a vasútvonal megépítésének fő mozgatórugójává vált. A vasút elsődlegesen támadó katonai célokra való felhasználása ugyanakkor nem szerepelt sem az orosz uralkodó, sem pénzügyminisztere terveiben, mert mindketten tisztában voltak azzal, hogy Oroszország teherbíró képessége nem bírta el egy komolyabb katonai konfliktust. Bár az orosz–japán háború elejére a vasúti forgalom megindult, Oroszország gazdasági (és ezzel katonai) pozíciói a többi nagyhatalomhoz képest semmivel sem voltak erősebbek Kelet-Ázsiában, mint néhány évtizeddel korábban, kivéve a haditengerészeti jelenlétet, amely valóban egyre fenyegetőbbé vált Port Arthur megszerzése, illetve az orosz flottafejlesztési program nyomán.

4. Ellentétben Oroszországgal, Japán sikeresen használta fel az egyenlőtlen szerződések aláírása és az orosz–japán háború kitörése között eltelt közel fél évszázadot. Az addig középkori fejlettségű szigetország a 19-20. század fordulójára olyan regionális nagyhatalommá vált, amely rendelkezett modern háborúk megvívására kiképzett olyan tömeghadsereggel és haditengerészettel, amelyek alkalmasak voltak tengeren túli területeken történő hadviselésre is. A 19. század második felében bevezetett reformok eredményeképpen az ország pénzügyi rendszere aranyalapra került, a lakosság műveltségi szintje emelkedett, a mezőgazdaság és az ipar modernizálása hatására az ország gazdasági teljesítménye növekedett, a külkereskedelem volumene megsokszorozódott. Ezen eredményekre támaszkodva – komoly anyagi befektetések árán – került sor egy európai mércével mérve is modernnek számító haditechnikával felszerelt, magasan képzett tisztikar által vezetett tömeghadsereg, illetve haditengerészet kiépítésére. Kétségtelen tény, hogy a Meidzsi-reformok az 1860–1870-es években még komoly összeütközésekhez, lázadásokhoz vezettek, de Japán vezetői az ország választott parlamenttel rendelkező alkotmányos monarchiává való alakításával sikeresen összefogták a japán társadalom különböző érdekekkel rendelkező rétegeit, amelyek egyre fokozottabban támogatták a kormány külpolitikai törekvéseit.

Az 1894–1895-ös kínai-japán, illetve az 1904–1905-ös orosz-japán háborúban elért sikerek bebizonyították, hogy a japán kormány képes volt a társadalom, illetve a helyi politikai vezetők és gazdasági érdekcsoportok érdekeinek felismerésére és kielégítésére, biztosítva ezzel a külpolitikai célkitűzések eléréséhez szükséges belpolitikai, katonai és pénzügyi stabilitás alapjait.

5. Oroszországban II. Sándor cár meggyilkolását követően egy ezzel ellentétes folyamat indult meg. A merénylet áldozatává vált cár utódai nem folytatták azokat a politikai átalakításokat, amelyek lehetővé tették volna a társadalom vezető rétegei, illetve a zemsztvok és a városok képviselői számára a részvételt a politikai döntések meghozatalában, így a 19. század végén Oroszországot sújtó gazdasági válság fokozatosan politikai válsággá súlyosbodott. A fentiek oka alapvetően abban volt keresendő, hogy a cár nem volt hajlandó együttműködni a kiegyezést kereső, az orosz politikai közvélemény legjelentősebb részét képviselő vidéki nemességgel, amely több alkalommal is jelezte, hogy igényt tart érdekeinek képviseletére és azoknak a cári akarattal való összehangolására egy erre alkalmas képviseleti szerv keretében. Japánnal ellentétben, Oroszországban továbbá nem került sor olyan átfogó oktatási reform bevezetésére, amely lehetővé tette volna az orosz társadalom műveltségi szintjének jelentős mértékű megemelését, ami viszont visszahatott nemcsak az ipari és a mezőgazdasági termelés, de a katonai reformok hatékonyságára. Az orosz kormány nem fordított kellő figyelmet a mezőgazdasági termelés fejlesztésére, miközben a döntő többségében a mezőgazdasági termelésből élő, ugyanakkor érdekképviselettel nem rendelkező orosz népesség volt kénytelen finanszírozni az iparosítás, a hadsereg- és flottafejlesztés, továbbá a vasútépítések költségeinek tetemes hányadát. A vidéki nemesség ajánlatának elutasítása, párhuzamosan a gazdasági válság által leginkább súlytott parasztság és munkásság növekvő elégedetlenségével, 1905-re gyakorlatilag egy olyan háború megvívására kényszerítette a cári kormányt, amelyben egyszerre kellett volna helytállnia kelet-ázsiai és a hátszágban kialakuló „fronton”. A japán kormánnyal ellentétben, amely képes volt a nemzeti egység létrehozására a szigetország külpolitikai céljainak támogatása céljából, Oroszország társadalmának jelentős része inkább kárvallottja, mint haszonélvezője volt az évtizedes reformfolyamatoknak és nem érzett érdekezést a cári udvar külpolitikai törekvéseivel. Egy ilyen válsághelyzet megoldására csak egy hatékonyan működő kormány lett volna képes, Oroszország kormányzását azonban a minisztériumok munkáját egy politikailag egységes,

miniszterelnök által irányított kormány hiányában a miniszterek állandó hatásköri vitái jellemezték. Az orosz kormányt alkotó miniszterek nem tartoztak felelősséggel tevékenységükért semmilyen népképviselői szervnek, kizárólag az uralkodónak. Ebből fakadóan az orosz cár személyi adottságai, uralkodáshoz való hozzáállása, politikai nézetei döntőnek bizonyultak az ország irányításában és II. Miklós cár ennek a feladatnak nem tudott megfelelni, inkább súlyosbítva, mint enyhítve az orosz kormányzati rendszer hiányosságait.

6. Az 1853–1856-os krími háborút követően Oroszország külpolitikai érdeklődése egyre erősödő mértékben a távol-keleti térségre irányult, amellyel egyenes arányban csökkent a cári birodalom aktivitása az európai nagyhatalmi politikában. Ennek a folyamatnak az iránya az 1904–1905-ös orosz–japán háború elvesztésével gyökeresen megváltozott. Oroszország rövid idő belül megegyezésre jutott a kelet-ázsiai érdekekkel rendelkező nagyhatalmakkal a térséget érintő politikai és gazdasági kérdésekben és ezt követően az orosz külpolitika fókuszja ismét Európára irányult, ami lépéskényszerbe hozta a kontinens katonailag és gazdaságilag domináns nagyhatalmát, Németországot, amely az ellene kiépülő szövetségi rendszer túlzott megerősödésétől tartva 1914-ben kirobbantotta az első világháborút. Ennek a folyamatnak egyik legjelentősebb kezdő lépése már a kelet-ázsiai háború során megtörtént, amikor 1904. április 8-án Nagy-Britannia és Franciaország aláírta az entente cordiale-t, növelni kívánva ezzel a két ország közötti érdekegyeztetések lehetőségét a gyarmati kérdésekben. Ezt követően 1907-ben került sor a brit és az orosz ellentétek rendezésére az egymással határos ázsiai érdekszférák tekintetben. A brit-francia-orosz, illetve a német-osztrák-magyar hatalmi tömb közötti viszony elmérgesedésében jelentős szerepet játszott, hogy a Németországgal szövetségi viszonyban álló Osztrák–Magyar Monarchia 1908-ban annektálta Boszniát és Hercegovinát anélkül, hogy a Balkán-félszigeten szintén nagyhatalmi érdekekkel rendelkező, illetve a Fekete-tengert a Földközi-tengerrel összekötő tengerszorosok státuszában érintett Oroszország bármilyen kompenzációt kapott volna. A vilmosi Németország a kelet-ázsiai orosz katonai kudarcok fényében nem tartotta kockázatos lépésnek a Monarchia támogatását ebben a kérdésben és a cári haderő képességeinek alábecsülése pedig továbbra is a német hadművelési tervek (Schliffen-terv) része maradt, ami döntően befolyásolta a későbbiekben az 1914. évi katonai eseményeket.

IV. A felhasznált irodalom rövid kivonata

Primer és publikált források

- Asakawa, K.: The Russo-Japanese Conflict. Its Causes and Issues. Houghton, Mifflin and Company. 1904. Boston. New York
- Bourne, Kenneth – Watt, Cameron D.: British document on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Vol. 8. University Publications of America. 2012.
- British Documents of the War. 1894-1914. Vol. II. 1927. London
- d’Anethan, Berones Albert: Fourteen of Diplomatic Life in Japan, Leaves from the Diary of Baroness Albert d’Anethan. 1912. London
- Gabányi János: Az orosz-japán háború, 1904-05. Vitéz A. Ut. Könyv- Hershey, Amos S.: The International Law and Diplomacy of the Russo-japanese War, Macmillan. 1906. New York
- Kő- és Műnyomda. 1909. Kassa
- Haus-, Hof und Staatsarchiv, 44 P.A.XXXIII USA Ber., Weis., Varia 1905
- Isvolsky, Alexander: Recollections of a Foreign Minister. Memoirs of Alexander Isvolsky. Doubleday, Page & Company. 1921. New York
- J. J. Korostovetz: Pre-War Diplomacy, The Russo-Japanese Problem, Treaty signed at Portsmouth, U.S.A. 1905 – Diary of J. J. Korostovetz. 1920. London
- Lepsius, Johannes/Batholfd, Albrecht Mendelssohn/Thimme, Friedrich (Eds.): Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Bd. 19., 1925. Berlin
- Letters of Prince von Bülow, A selection from Prince Bülow’s official correspondence as Imperial Chancellor during the years 1903-1909, including, in particular, many confidential letters exchanged between him and the Emperor. Hutchinson&Co. 1930. London
- Levine, Isac Don: Letters from the Kaiser to the Czar. Frederick A. Stokes Company. 1920. New York
- Mahan Alfred Taylor: The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783. Sampson Low, Marston, Searlk & Rivington. 1892. London
- Mahan, Alfred Taylor: The Problem of Asia and its Effect upon International Policies. Little, Brown, and Company. 1905.
- Mackinder, H. J.: The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal. Vol. 23, No. 4 (Apr., 1904), 421-437.
- Melgunoff, S.: Das Tagebuch des letzten Zaren. Von 1890 bis zum Fall. Verlag Ullstein. 1923. Berlin

Morison, Elting E. (ed.): The Letters of Theodore Roosevelt. Vol. 4. Harvard University Press. 1951. Cambridge, Massachusetts,

Rosen, Baron: Forty years in Diplomacy. George Allen & Unwin Ltd. 1922. London

Szolojov, Szergej: Az orosz államrend megteremtése Nagy Péter előtt. In: Ljubov Siselina – Gazdag Ferenc: Oroszország és Európa. Zrínyi Kiadó. 2004. Budapest. 33-44

Tirpitz, Grand Admiral Von: My Memoires. Dodd, Mead and Company. 1919. New York.

Vitte, Szergej Juljevics: The Memoris of count Witte. Doubleday, Page & Company, Garden City, 1921. NY and Toronto

Vitte, Graf S. Ju.: Voszpominanija. Slovo-Verlag. 1922. Berlin

Yamada Yoshi-Aki: Heroic Japan. A History of the War Between China&Japan. 1897.

War Department, Office of the Chief of Staff: Epitome of the Russo-Japanese War. Government Printing Office. 1907. Washington

Monográfiák, tanulmánykötetek

Akagi, Roy Hidemichi: Japan's Foreign Relations. 1936. London.

Bassin, Mark: Imperial Visions. Nationalist Imaginations and Geographical Expansion in the Russian Far East, 1840-1865. Cambridge University Press. 2004. Cambridge

Auslin, Michael R.: Japanese Strategy, Geopolitics and the Origins of the War, 1792-1895. In.: Steinberg, John, Menning, Bruce W., Schimmelpenninck, David Van der Oye, Wolf, David, Shinji Yokota: The Russo-Japanese War in global Perspective – World War Zero. Brill. 2005. Leiden, London, 3-22.

Bebesi Görgy (szerk.): A hosszú 19. század rövid története. Comenius. 2005. Pécs,

Bebesi György: Birodalom összeomlás előtt. IDResearch Kft./Publikon Kiadó. 2016. Pécs

Bíró Gáspár: Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába. Osiris Kiadó. 2003. Budapest.

Chan, Robert Kong: Korea-China Relations in History and contemporary Implications. Springer International Publishing AG. 2018. Switzerland

Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada (1789-1939). História, MTA Történettudományi Intézete. 1997. Budapest

Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Pannonica Kiadó. 2001. Budapest

Jacob, Frank: The Russo-Japanese War and its Shaping of the Twentieth Century. Routledge. 2018. New York

Kennedy, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémia Kiadó. 1992. Budapest

Kindermann, Gottfried-Karl: Der Aufstieg Ostasiens in der Weltpolitik 1840-2000, 2001, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, München

Kissinger, Henry: Diplomácia. Panem Könyvkiadó. 1996.

Kowner, Rotem: Impact of the Russo-Japanese War. Routledge. 2007. London and New York

Kowner, Rotem (Ed.): Rethinking the Russo-Japanese War 1904-05. Vol. I. Centennial Perspectives. Global Oriental LTD. 2007. Folkstone

Ljubov Siselina – Gazdag Ferenc (szerk.): Oroszország és Európa – Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Zrínyi Kiadó. 2004. Budapest

Lone, Stewart: Army, Empire and Politic in Meiji Japan. Three Careers of General Katsura Taro. 2000. New York

MacLaran, McDonald David: United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914. Harvard University Press. 1992. Cambridge. Massachusetts

Magyarics Tamás: Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájának története – Mítosz és valóság: érdekek és értékek (2. kiadás). Antall József Tudásközpont. 2014. Budapest

Malozemoff, Andrew: Russian Far Eastern Policy 1881-1904, with special emphasis on the causes of the Russo-Japanese War. University of California Press. 1958. Berkley and Los Angeles

Marks, Steven G.: Road to Power. The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia 1850-1917. Cornell University Press. 1991. New York

Ormos Mária – Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó. 2003. Budapest

Paine, S. C. M.: The Japanese empire. Grand strategy from the Meiji Restoration to the Pacific War. Cambridge University Press. 2016. Cambridge, New York

Szilágyi István: Geopolitika. Paigeo. 2018. Budapest

V. A disszertáció témakörében megjelent publikációk, előadások

Publikáció címe

1. Japán külkapcsolatai a 16. századtól a 19. század második feléig
In: IV. Grastyán konferencia országos interdiszciplináris konferencia előadásai
Konferencia helye, ideje: Pécs, Magyarország, 2006
Pécs: PTE Grastyán Endre Szakkollégium, pp. 214-221.
2. Nagyhatalmi érdekek a koreai konfliktus megoldásában
In: Doktoranduszok Országos Szövetségének 2007. évi Tavasz Szél
Konferenciájának konferenciakötete, pp.187-193. (ISBN:978 963 87569 0 9)
3. Japán külpolitikája 1853 és 1921 között
In: V. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia
előadásai: Grastyán
Endre Szakkollégium tanulmánykötetei; 6. Konferencia
helye, ideje: Pécs, 2008.03.26-2008.03.28. Pécs: Pécsi
Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, 2008.
pp. 294-299. (ISBN:978-963-642-228-8)
4. Reform Movements in the Ottoman Empire in the second half of the 19th century
In: Doktoranduszok Országos Szövetségének 2013. évi Tavasz Szél
Konferenciájának konferenciakötete, 132-137. o., Budapest 2013. ISBN 978-963-
89560-2-6
5. The Impact of the Russo-Japanese War on the Young Turk Movement between 1905
and 1908 from the viewpoint of the Hungarian Political Elite, In: II.
Interdiszciplináris Doktori Konferencia 2013 konferenciakötete (ISBN 978-963-
642-598-2),
6. A korabeli magyar politikai elit véleménye az 1904-1905-ös orosz-japán háború
hatásaival kapcsolatban, különös tekintettel az oszmán birodalom balkáni
helyzetére, In: Doktoranduszok Országos Szövetségének 2014. évi Tavasz Szél
Konferenciájának konferenciakötete, Debrecen 2014 III. k. ISBN 978-963-89560-1
7. Az 1904-1905-ös orosz-japán háborút lezáró portsmouth-i béke, In: MOSZT
Könyvek – Új Nemzedék, PTE BTK MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2018, ISSN:
1788-4810
8. J. J. Korosevitz, Vitte titkárnak naplója a portsmouthi békekötésről. Forrásközlés.
MOSZT könyvek 2019, 124-134. o

9. Changes in the trends of the Russian imperial foreign policy between 1894 and 1904. In VIII. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2019. In: IX. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2020 Tanulmánykötet, ISBN 978-963-429-583-9, 552-563
10. „The Manchurian Empire” of Sergei Iulevich Vitte: the expansion of the Tsarist Russia between 1892 and 1897 at the Far East. In. XVIII és XIX. Országos Grastyán Konferencia előadásai. PTE Grastyán Endre Szakkollégium. 2019. ISBN 978 963 429 427 6 233-243. o.
11. The Foreign Policy of Russia in East-Asia between 1897 and 1904, In. Tavaszi Szél – Spring Wind 2019. Tanulmánykötet III. ISBN 978 615 558 6620, pp 795-803.o.
12. A cári Oroszország kelet-ázsiai politikájának megváltozása II. Miklós cár (1894-1917) uralkodása alatt, In. Tavaszi Szél – Spring Wind 2020 Tanulmánykötet ISBN 978 615 5586 729 2020 708-717. o.
13. A cári Oroszország és Korea kapcsolatrendszere 1860 és 1904 között. In. IX. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2020 Tanulmánykötet, ISBN 978-963-429-583-9, 564-574

Konferenciaelőadás címe

1. The Impact of the Russo-Japanese War on the Young Turk Movement between 1905 and 1908 from the viewpoint of the Hungarian Political Elite.
II. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia, Pécs, 2013. május 15-17.
2. Reform Movements in the Ottoman Empire in the second half of the 19th century.
Doktoranduszok Országos Szövetségének 2013. évi Tavaszi Szél Konferenciája, Sopron, 2013. május 31-június 2.
3. A korabeli magyar politikai elit véleménye az 1904-1905-ös orosz-japán háború hatásaival kapcsolatban, különös tekintettel az oszmán birodalom balkáni helyzetére.
Doktoranduszok Országos Szövetségének 2014. évi Tavaszi Szél Konferenciája, Debrecen 2014. március 21-23.
4. Az 1904-1905-ös orosz-japán háborút lezáró portsmouth-i béke.
A Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport Ifjú Kutatók Fóruma, 2017.04.26.
5. A vasutak jelentősége az 1904-1905-ös orosz-japánháborúban.
Fiatal Hadtörténészek Országos Konferenciája, Pécs, 2018. december 3.

6. „The Manchurian Empire” of Sergei Iulevich Vitte: the expansion of the Tsarist Russia between 1892 and 1897 at the Far East.
XIX. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia, Pécs 2019. április 4-5.
7. The Foreign Policy of Russia in East-Asia between 1897 and 1904.
Doktoranduszok Országos Szövetsége által megrendezett Tavaszi Szél Konferencia, Debrecen, 2019. május 3-5.
8. Szergej Juljevics Vitte – Pénzügyminiszter és diplomata.
ELTE BTK Ruzsisztikai Kutatási és Módszertaniközpont által szervezett Fiatal Ruzsisták I. Prezentációs Kupája, Budapest 2019. december 6.
9. A cári Oroszország kelet-ázsiai politikájának megváltozása II. Miklós cár (1894-1917) uralkodása alatt.
Doktoranduszok Országos Szövetsége által megszervezett Tavaszi Szél konferencia, 2020. október 16.
10. Changes in the trends of the Russian imperial foreign policy between 1894 and 1904.
Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia (IDK2020), Pécs, 2020. november 27-28.
11. A vidéki nemesség szerepe a zemsztvok irányításában a cári Oroszországban az 1905. évi forradalom kitörése előtt.
Doktoranduszok Országos Szövetsége által megrendezett Tavaszi Szél Konferencia, Miskolc, 2021. május 29-30.